

VI. Những cuộc đấu tranh yêu nước trước năm 1930

Ngay từ những ngày đầu Công nguyên, đất nước ta dưới sự thống trị của phong kiến phương Bắc, Nhân dân huyện Thanh Thủy đã đứng lên tham gia nhiều cuộc kháng chiến chống ngoại xâm, tiêu biểu là cuộc khởi nghĩa chống quân xâm lược Đông Hán (năm 40 - 43) do Hai Bà Trưng lãnh đạo. Nhân dân trong huyện đã vùng lên theo nữ tướng Thiều Hoa tham gia cuộc khởi nghĩa. Khi Hai Bà Trưng dấy binh khởi nghĩa ở Mê Linh, hào kiệt khắp nơi nô nức theo về. Thiều Hoa phấn khởi, mộ binh ứng nghĩa được 500 người, phiên chế đội ngũ rồi đem quân xuống Hát Môn đứng dưới cờ của Hai Bà Trưng và được Trưng Trắc phong làm Đông cung tướng quân, lĩnh ấn tiên phong về Luy Lâu đánh Tô Định.

Đến thế kỷ XV, nhân lúc nhà Hồ suy yếu, năm 1406, nhà Minh sang xâm lược và đặt ách đô hộ lên nước ta. Hưởng ứng khởi nghĩa Lam Sơn do Lê Lợi và Nguyễn Trãi lãnh đạo, đông đảo dân binh người Kinh và người Mường trên địa bàn huyện Thanh Thủy ở các xã giáp huyện Thanh Sơn đã hăng hái đứng lên chống giặc. Dưới sự chỉ huy của thủ lĩnh Đinh Công Mịch (quê Thạch Khoán) nghĩa quân nhiều lần đánh lại quan quân nhà Minh đến cướp phá bản làng.

Khi thực dân Pháp đặt chân xâm lược tỉnh Hưng Hóa (năm 1884) và trong suốt thời gian thống trị của chúng (1884 - 1954), Nhân dân huyện Thanh Thủy luôn nổi dậy hưởng ứng các phong trào yêu nước chống ngoại xâm, bảo vệ quê hương, đất nước. Khi Pháp tấn công thành Hưng Hóa, quân đội triều đình do Hoàng Kế Viêm chỉ huy, theo lệnh triều đình lui quân về Thanh Sơn, sau đó giải giáp quân đội đầu hàng giặc. Song quyết không sợ, Nhân dân trong huyện vẫn tích cực ủng hộ nghĩa quân Nguyễn Quang Bích - Tuần phủ tỉnh Hưng Hóa chiến đấu chống giặc. Dưới sự chỉ huy của các ông Đề Dị (Thạch Đồng), Lãnh Hiệp (Đoan Hạ), Lãnh Đại, Lãnh Xô (Xuân Lộc)... nghĩa quân đã tham gia đánh nhiều trận, tiêu diệt nhiều sinh lực địch ở căn cứ Tiên Động (Cẩm Khê), Quảng Nạp, Thạch Khoán (Thanh Sơn), thị xã Sơn Tây, thị xã Hòa Bình, trong đó tiêu biểu là trận chiến đấu ở Sơn Hùng - Thục Luyện (Thanh Sơn).

Tháng 3/1891, dưới sự lãnh đạo của Đốc Ngừ - một chỉ huy trong quân đội triều đình nhà Nguyễn do Tiết chế Bắc Kỳ quân vụ Hoàng Kế Viêm lãnh đạo, nghĩa quân Thanh Thủy cùng với đông đảo dân binh người Kinh, người Mường các huyện Thanh Sơn, Yên Lập và một số nơi khác chống lại trận càn lớn của 1.400 tên lính Pháp...

Sau phong trào kháng chiến do các văn thân, sĩ phu yêu nước lãnh đạo, Nhân dân huyện Thanh Thủy lại sôi nổi hưởng ứng phong trào cách mạng do Việt Nam Quốc dân Đảng lãnh đạo (thành lập năm 1927). Các yếu nhân của Đảng này như Nguyễn Thái Học,

Phó Đức Chính, Nguyễn Khắc Nhu, Nguyễn Văn Khôi, Nguyễn Bá Đạt hoạt động ở nhiều địa bàn trong và ngoài tỉnh tập hợp lực lượng chống Pháp. Nguyễn Bá Đạt là người quê ở Võng La, xã Xuân Lộc, nên được điều về Phú Thọ xây dựng cơ sở. Sau khi về làng Võng La (xã Xuân Lộc) hoạt động, ông đã nhanh chóng tuyên truyền, giác ngộ cách mạng và kết nạp những thanh niên ưu tú có tinh thần yêu nước vào Việt Nam Quốc dân Đảng, tiêu biểu như: Nguyễn Trọng Thông, Nguyễn Văn Cường, Nguyễn Đại Tụ (Võng La), Nguyễn Văn Khôi (Hạ Bì), Nguyễn Văn Quế (Xuân Dương), Phạm Văn Đình, Nguyễn Ngọc Thúy (La Hào). Trên cơ sở đó, một số chi bộ Việt Nam Quốc dân Đảng trên địa bàn Thanh Thủy được thành lập ở các làng Võng La, Hạ Bì, La Hào.